

10. Памятная книжка Подольской губернии на 1859 год: с двумя фотографич. видами г. Каменца/изданная редакцией Подольских губерн. ведомостей. Каменец-Подольск: тип. губ. правл., 1859. VIII, 179 с., [2] л. ил.
11. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г./Под ред. Н.А. Тройницкого. Т. XXXII. Подольская губерния. СПб., 1904. XII+286 с.
12. Подольские епархиальные ведомости. Каменец-Подольск, 1862-1905.
13. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание Первое. СПб., 1830. Том XXIII. 1789 - 6 ноября 1796 гг.
14. Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. СПб., 1830. Т. XXV. 1798-1799 гг.
15. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. К.: Рідний край, 1995. 204 с.
16. Риттих А. Ф. Атлас народонаселения Западно-Русского края по исповеданиям / Сост. при М-ве внутр. дел в Канцелярии зав. устройством православ. церквей в зап. губерниях. 2-е изд., испр. и доп. СПб., 1864. 2 с., 9 л.: табл., карт.
17. 1852. Этнографическая карта Европейской России сост. Петром Кеппеном. Санкт-Петербург. Русское геогр. о-во.

І. М. Романюк,

доктор історичних наук,
професор, завідувач кафедри історії України
Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ ТА ІСТОРИОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ В 1920-ТІ РОКИ

У статті проаналізовано праці, а також основні типи джерел, що характеризують діяльність сільськогосподарської кооперації України в двадцяті роки минулого століття. Досліджено основні джерелознавчі та історіографічні напрямки вивчення даної проблеми українськими науковцями і практиками кооперативного руху в репрезентативний період.

Ключові слова: Україна, кооперація, селянство, джерела, історіографія, дослідження, завдання, діяльність, проблема.

На великому історичному шляху, пройденому Україною, кожна стадія і кожна її зміна наповнені глибоким змістом. Особливе місце на цьому історичному шляху належить 1920-м рокам.

Особливого значення щодо цього набуває вивчення історії впровадження та трактування такої форми господарювання як сільськогосподарська

кооперація, яка об'єднала широкі маси селян і досягнула високого ступеня розвитку.

Саме в 20-ті роки розпочинали вивчати і розглядати практичні положення, які і в наш час залишаються в центрі наукових досліджень і обговорень.

Специфіка розвитку сільськогосподарської кооперації визначалась значним числом селянства, яке зацікавлене в розвитку кооперативної системи, тому, що саме в ній вбачало свій добробут.

Автор не ставив перед собою завдання проаналізувати всі роботи, що відносяться до цієї теми, а використовує лише базові з них і лише вітчизняних дослідників, які безпосередньо стосуються сільськогосподарської кооперації.

Серед авторів, які вперше зробили спробу дати цілісну картину виробничій, організаційній діяльності сільськогосподарській кооперації слід віднести публікації керівників «Сільського господаря» і його структур А.Дідусенка [11], П.Любченка [15], О.Одінцова [20], П.Шніпка [28] та інших. Агітаційно-пропагандистську структуру мережі сільськогосподарської кооперації присвятили свої роботи І.Батюк [3], А.Лозовий [14].

Певну наукову значимість мають роботи відомого теоретика і практика кооперативного руху в Україні у досліджуваній період В.Целларіуса [26].

Виробничій діяльності сільськогосподарської кооперації в галузі машинопостачання, кредиту, спеціалізованих кооперативних систем були присвячені досить ґрунтовні з економічної точки зору статті практиків кооперативного руху Т.Бабія [1], Н.Богущького [4], П.Вовка [6].

Істотним недоліком всіх цих праць у 1920-ті роки є, те, що при великій кількості цифрового матеріалу, що відображає динаміку росту кооперативної мережі, вони багато в чому носять інформативний характер, що ускладнює усвідомлення суті багатьох явищ сільськогосподарської кооперації.

Перші спроби дати загальну наукову схему досліджень сільськогосподарської кооперації в Україні були зроблені П.Дібровою [10], а особливо засновником і визнаним лідером організаційно-виробничого напрямку дослідження сільськогосподарської кооперації О.Чаяновим [27]. Головною їх ідеєю була розробка сімейно-трудової природи селянського господарства.

Література, про яку йшлося вище, має головним чином економічний характер. В той же час історичними дослідженнями ніхто не займався, оскільки для історичних узагальнень було ще занадто рано та й інтереси суспільства мали цілком утилітарний характер.

В 1930 – 1950-ті роки аналіз діяльності сільськогосподарської кооперації, її центрів, фахових товариств практично нікого не зацікавив і був припинений, а багато із того, що було опубліковано раніше виявилось вилученим із вільного користування і осіло в спецфондах бібліотек. Імена дослідників, які раніше займались розробкою цієї проблеми, були викреслені із аналізів офіційної науки, а сама проблема нібито перестала існувати.

Новий етап у дослідження кооперативного руху на селі розпочався в 1960 – 1970-ті роки. Істотний внесок у вивчення соціально-економічних проблем

кооперації в Україні внесли праці І.Громенка [9], Б.Мигалю [19], Р.Ляха [16] та інших науковців, які суттєво збагатили аграрну науку і дали новий поштовх до правдивого відображення життя села.

Друга половина 1980-х рр. позначається свіжими підходами у дослідженні проблем кооперації на селі. Збільшується кількість джерел, повертаються раніше забуті імена, прискорюючи процес розкріпачення історичної думки і як результат друкуються оригінальні праці, в яких автори роблять спробу по – новому глянути на історію пройденого шляху. Це, зокрема, дослідження А.Морозова [18], Г.Сургая [24], А.Горкіної[8], та інших.

Третій період дослідження діяльності сільськогосподарської кооперації розпочався із здобуттям Україною незалежності. Серед перших, хто з нових методологічних засад поглянув на кооперативні дослідження був В.Марочко і його монографія «Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект». В роботі простежується історія селянської кооперації в Україні, висвітлюються основні етапи її становлення і розвитку – з 60-х рр. XIX ст. до насильницької колективізації наприкінці 1920-х рр. Автор показує, теоретичні, організаційно-господарські та соціально-економічні підвалини української селянської кооперації, з'ясовує малодосліджені проблеми кооперативного руху, аналізує історичні особливості приватизації землі в українському селі, знайомить читачів з початками підприємництва, фермерства, кооперації дрібних товаровиробників[17].

Проблема регіональної історії кооперативного руху на Поділлі стала центральною в працях О.Яценко [29], Л.Баженова, Б.Кузіна [2], В.Подоляна, В.Рекрута [22] та інших.

Кооперативний рух на Лівобережній та Південній Україні став центральною темою в працях В.Половця [23], А.Пантелеймоненка [21], І.Бутенка [5].

Нове бачення суспільної місії кооперації знаменувало собою дослідження І.Фаренія [25]. З вивченням історії та соціально-економічної природи сільськогосподарської та кредитної кооперації пов'язані праці П.Гончаренка [7], В.Зіновчука[12].

Особливістю історіографії зазначеного періоду став вихід колективної монографії «Історія кооперативного руху» [13], де основна увага була зосереджена на питаннях організаційної роботи кооперації.

Із загального короткого огляду історіографії видно, що проблема вивчення сільськогосподарської кооперації в Україні стає цілком актуальною.

Для більш повного розуміння сутності діяльності сільськогосподарської кооперації, велике значення має комплекс дослідження джерельної бази.

Особливе місце серед них займають статистичні і документальні матеріали, не опубліковані звіти «Сільського господаря», Наркозему України, губернських сільськогосподарських центрів, документів з'їздів представників сільськогосподарської кооперації, нарад, тощо.

Важливим джерелом являються матеріали періодичної преси розглядуваного періоду, зокрема журнали «Сільський господар», «Коопероване село», «Сільськогосподарська машина» та інші, а також газети, які містять у

собі відомості та різноманітні види економічної і соціальної діяльності сільськогосподарської кооперації.

Основною документальною базою дослідження можуть стати матеріали центральних та місцевих державних архівів: Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Державних архівів областей України.

Найбільш цінні матеріали по темі зберігаються у фондах «Сільського господаря» (ф.290), РНК України (ф.2), Наркомзему України (ф.27), ЦСУ України (ф.522), ЦДАВО України. Тут зберігаються джерела, які розкривають реальну картину діяльності сільськогосподарської кооперації, дають нам цілісне уявлення, як відбувається цей процес в Україні.

Отже, комплексне використання історіографічної та джерельної бази діяльності сільськогосподарської кооперації України в 1920-ті роки дозволить сформувати вірогідну та репрезентативну базу дослідження.

Список використаних джерел і літератури:

- 1.Бабій Т. Постачання «Сільським господарям» машин та знаряддя з 03.04.1922 по 1.04.1923 рр. *Сільський господар*, 1923, № 13-14, С.4-9.
- 2.Баженов Л., Кузіна Б. Розвиток подільської кооперації у 90-х рр. XIX – на поч. XX ст. (історіографічний аспект). *Матеріали XI Подільської іст.-краєзнав.конф.*, (Кам'янець-Подільський, 25-26 листопада 2004 р.), Кам'янець-Подільський, 2004, С.228-235.
- 3.Батюк І. Сільськогосподарська кооперація на Україні. Харків, 1925, 91 с.
- 4.Богущкий Н. Що дала селянству система сільськогосподарського кредиту на день десятих роковин Жовтня; *Кооперативне село*, 1927, №10, С.4-6.
- 5.Бутенко І. Сільськогосподарська кооперація Півдня України другої половини – початку XX ст. автореф.дис...канд.іст.наук, Дніпропетровськ, 196с.
- 6.Вовк П. Дослідження сільськогосподарських машин на Україні. *Сільськогосподарська машина*, 1927, №1, С.34-36.
- 7.Гончаренко В. Кредитна кооперація. Форми економічної самодопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика), Київ, Глобус, 1998, 330 с.
- 8.Горкіна А. Історичні витоки та методологічні засади кооперативної школи О.В.Чаянова. *Історія народного господарства та економічної думки УРСР*. Респ. міжвід. збірник наук.праць. вип.25. Київ, 1991, С.63-71.
- 9.Громенко І. До питання про сільськогосподарську кооперацію в УРСР 1921-1925. *Укр. історич. журнал*, 1964, №25, С.102-104.
- 10.Діброва П.Класифікація сільськогосподарських кооперативів, Київ, Книгоспілка, 1927, 34 с.
- 11.Дідусенко А.Сільськогосподарська кооперація як чинник піднесення селянського господарства, Харків, 1922, 29 с.

- 12.Зіновчук В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу, Київ, Логос, 1999, 256 с.
- 13.Історія кооперативного руху, Львів: Інститут українознавства НАН України, 1995, 409 с.
- 14.Лозовий А. Основи кооперації, Харків, 1928, 320 с.
- 15.Любченко П.Доповідь голови правління «Сільського господаря» на III з'їзді уповноваження. *Сільський господар*, 1924, №5, С.20-31.
- 16.Лях Р. Розв'язання аграрного питання на Україні 1917-1923 рр. Київ – Донецьк, 1975.
- 17.Марочко В. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.), Київ, 1995, 224 с.
- 18.Морозов А. Діяльність спеціалізованої сільськогосподарської кооперації на Україні 1923-1928 рр. *Український історичний журнал*, 1989, №8, С. 76-87
- 19.Мигаль Б. Здійснення аграрної політики у відбудовний період 1921-1925 рр., Харків, 1976, 168 с.
- 20.Одінцов О. Сільське господарство, хлібозаготівля та сільськогосподарська кооперація, Харків, 1928, 32 с.
- 21.Пантелеймоненко А. Становлення кооперації в українському селі: історико-економічний аспект. Монографія, Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2006, 227 с.
- 22.Подольян В., Рекрут В. Йоахим Волошиновський у становленні українського кооперативного руху (1897-1939 рр.), Вінниця, 2005, 456 с.
- 23.Половець В. Кооперативний рух в Лівобережній Україні (1861-1917р.) Чернігів: РВК «Деснянська правда», 1996, 204с.
- 24.Сургай Г. Сільське господарство України: уроки минулого і сучасний аграрний курс, Київ, Либідь, 1991, 184 с.
- 25.Фареній І. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Дис. докт. іст.наук, Київ, 2008 – 573 с.
- 26.Целларіус В. Незаможне селянство й кооперація, Харків, Книгоспілка, 1927, 83 с.
- 27.Чаянов О. Основні ідеї і форми організації сільськогосподарської кооперації, Київ, Книгоспілка, 1929, 360 с.
- 28.Шніпко П. «Сільський господар» 1926-1927 р. Декілька цифр про господарську роботу і фінансовий стан. *Кооперативне село*, 1928, 5, С.26-30.
- 29.Яценко О. З історії спілкового будівництва української кооперації на Поділлі (початок ХХ століття), *Сіверянський літопис*, 2009, №2-3, С.71-75.